

Akdamar Adasında Müslüman Müttefiki Bir Ermeni Prensi: Theodoros Rştuni (640-656)

Ali İpek*

Özet

Van gölü çevresi İlkçağ dönemlerinden itibaren birçok toplumların yaşadığı, siyasî teşekküllerin oluştuğu, kültür ve medeniyetlerin kurulduğu bir coğrafya. Bu havza, coğrafi ad olan Ermeniyeye olarak bilinen bölgenin önemli bir bölümünü oluşturuyor ve kalabalık da bir nüfusu barındırıyordu. Rştuniler, Ardzruniler, Amatuniler ve Abahunik gibi Ermeni aileleri de bu halklar arasında bulunuyordu.

Van gölü havzasının da içinde bulunduğu Ermeniyeye, 640 yılından itibaren de Müslüman toplumla tanışır oldu. İslâm ordularının fetih hareketlerine karşı en çok da Rştuni ailesinin Prensi ve Bizanslılar tarafından Ermeni ordularının başkomutanlığına getirilen Theodoros Rştuni mücadele verdi. Theodoros, bu mücadelelerini on yılı aşkın bir zaman sürdürdü. Ancak bu zaman içinde Müslümanlara karşı mukavemette yetersiz kalan Theodoros, ülkesi ve milleti için en çıkar yolun barışta olduğunu gördü. 653 yılından ölümüne kadar (656/658) Müslümanların yanında yer alan bu Prens, İslâm hâkimiyetine olan bağlılığında da samimiyet ve sadakat göstermiş oldu.

Anabtar Kelimeler: Van, İslâm, Ermeniyeye, Theodoros.

Theodore Rshtuni An Armenian Prince And Ally Of Muslims On The Akdamar Island (640-656)

Summary

The Lake Van region is one where many different societies existed, political organizations were established, and cultures and civilizations formed since antiquity. This basin constituted a significant part of the ancient Armenia and hosted a crowded population. The Armenian families like the Rshtuni, Artsruni, Amatuni and Abahunik were among those peoples.

The ancient Armenia, which included the basin of Lake Van, had begun to be familiarized with Muslim people since 640. The Prince of the Rshtuni family, Theodore Rshtuni, who was appointed as the chief commander of the Armenian armies by the Byzantine, carried out the biggest struggle against Muslim conquests. He continued his efforts for more than a decade. Failing to be effective, however, he saw that peace was the best bet for his country and his nation. From 653 till his death (656/658), he became an ally of the Muslims and showed sincerity in his loyalty to the domination of Islam.

Keywords: Van, Islam, Armenia, Theodoros.

Giriş

Van Gölü Havzası ve Ermeni Aileleri

İlkçağlardan itibaren insanlarla meskûn bir alan olan Van gölü havzasında farklı milletlerin yaşadığı, siyasî teşekküller, kültür ve medeniyetlerin kurulduğu bilinen bir husustur. Verimliliği ve bol kaynaklarıyla bir cazibe merkezi olan bu coğrafya, Ortaçağda da canlılığını sürdürmüş oldu. Bizanslılar ve Sâsânîler gibi dönemin büyük devletleri, yerli hanedanları hâkimiyetlerini, siyasî-askerî ve her türlü yaşantılarını sürdürür oldular bu havzada.

(*) Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Bölge insanı 640 yılından itibaren de Müslüman toplumla karşılaşır oldu.¹ Savaş halindeki bu karşılaşma ve tanışma, 645-646 yılında kalıcı İslâm hâkimiyetine dönüştü.² Böylece bu coğrafya İslâm kültür ve medeniyetiyle daha zenginlik arz eder hale geldi. Çünkü İslâmî fetih sonrasında yerli halkın hiçbir yaşantısına dokunulmuyor; dinleri, örfleri, adetleri ve her türlü yaşantılarında serbest kalıyorlardı.³

İslâm coğrafyacılarının Ermeniyeye yahut İrmîniye olarak adlandırdıkları⁴ ve Van gölü havzasının da içinde bulunduğu bölge, hilafet adına Dvin'de⁵ bulunan Müslüman vali tarafından yönetiliyor, ancak iç işleri yerli hanedanlardan birine bırakılıyordu.⁶

Van gölü havzası nüfus bakımından Ermeniyeye'nin en kalabalık kısmını oluşturuyordu.⁷ İbn Havkal'ın taksimine göre⁸ Van ve çevresi Ermeniyeye'nin harici bölümünü oluşturuyor Bargiri (Muradiye), Erciş ve Ahlat bu kısmın önemli merkezleri sayılıyordu. Bölgeyi 36 kısımda değerlendiren Ermeni tarihçisi Antuvan Hancı ise, Rştunik bölümünün bunların birincisini oluşturduğunu, Malazgirt, Vostan (Gevaş) ve Akdamar Adasının bu kısmın en önemli merkezleri olduğunu kaydediyor.⁹

Ortaçağda Vaspurakan olarak da adlandırılan bu bölge, diğer yerli halkların yanı sıra, birçok da Ermeni ailelerini barındırıyor. Aralarında siyasî birliğin bulunmadığı, birer özerk prenslikler diyebileceğimiz, zamanla birbirleriyle mücadele eden bu ailelerden Rştuniler, Ardzuniler, Amatuniler ve Abahuniler öne çıkanlarını oluşturuyor.¹⁰

Rştuniler Ailesi ve Theodoros Rştuni

Rştuniler, milâdî IV. asırdan beri Ermeniyeye'de ikta sahibi, neredeyse özerk birer prenslik oluşturan önemli ailelerden biriydi. Bu ailenin mülkiyeti, Van gölünün güney-batısında bir merkezi Vostan (Gevaş) ve diğer merkezi, daha çok savunma amaçlı kullanı-

lan, Akdamar Adası olan Rştunik kısmı ile, Ahlat'ın da içinde bulunduğu kuzey tarafındaki yerleri ihtiva ediyordu.¹¹ Ermeni tarihinin Herodot'u sayılan Moses Khorenats'i, Rştuniler'in Sisaklardan olduklarını söylüyor.¹² Bazı Ermeni tarihçileri ise bu ailenin efsanevî Hayk soyundan Siunilerden gelme olduklarını ileri sürüyorlar.¹³ Dolayısıyla Rştuniler de müttefiki oldukları Siuniler (Siuni/Karabağ Ermenileri) gibi, İranlılara yardım etme siyasetlerinde tereddüt göstermiyorlardı.¹⁴

Theodor Rştuni, VII. asrın ilk yarısında Rştuniler ailesinin dindar, en seçkin siması ve prenslerinden biriydi.¹⁵ Theodoros, Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) tarafından Ermeniyeye Kuropalet'i olarak atandı.¹⁶ Bu aşamada, İslâm ordularının Ermeniyeye akınlarına başladığı bir sırada, bunlara karşı mücadele etmek üzere, Theodoros'un becerisi ve İmparatorun beğenisinin etkili olduğu anlaşılıyor.¹⁷

(1) Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûbu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut, 1987, s.282; Astarciyan, K. L., *Târîhu'l-Ümmeti'l-Ermeniyeye*, Musul, 1951, s.163; Manadian, H.A., "Les Invasions Arabes En Armenia", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz, 1964, s.165.

(2) Gévond, , *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, Fransızca (çev. Garabed V. Chahnazarian), Paris, 1856, s.5; İskender, Fayız Necib, *el-Müslimün ve'l-Bızantrıyyün ve'l-Ermen fi Zav'i Kitâbü'l-Müerrib el-Ermen el-Muasır "Sebeos"*, İskenderiye, 1993, s.32; Streck, "Ermeniyeye", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, MEB. Yay. IV, s.318.

(3) Belâzurî, Fütûh, s.282; Astarciyan, s.164.

(4) Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1955, I, s.160; İbn Havkal, Ebû'l-Kasım en-Nusaybî, *Kitâbu Sureti'l-Arz*, Beyrut, t.y., s.285.

(5) Dvin'le ilgili bkz. Yakut, II, s.239; Manadian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon, 1965, s.46; Streck, *İA*, III, s.682.

(6) Bkz. İstahri, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M. Cabir, Kahire, 1961, s.110; İbn Havkal, s.294; Barthold, W., *Tezkire-i Coğrafya-yı Tarîh-i İran*, Farsça. çev. Hamza Serdâdver, Tahran, 1308, s.278; İskender, Fayız Necib, *el-Fütûbatu'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürç*, İskenderiye, 1988, s.131.

(7) Antuvan Hancı, *el-Kus, Muhtasar Tevârîhu'l-Ermen*, Orşilim (Kudus), 1868, s.16.

(8) *Kitâbu Sureti'l-Arz*, s.295.

(9) *Muhtasar*, s.16.

(10) Bkz. *Antuvan, Muhtasar*, s.22; Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul, 2005, s.276; Sâbir Muhammed Deyâb Hüseyin, *Ermeniyeye mine'l-Fetih'l-İslâmî İle'l- Müstehilli'l-Karni'l-Hamîs el-Hicri*, Mısır, 1978, s.12.

(11) İskender, *el-Müslimün*, s.37; Sâbir, *Ermeniyeye*, s.11; Grousset, s.276, 280.

(12) Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*, çev. ve notlarla Yay. Haz. Robert W. Thomson, London, 1980, s.91 vd.

(13) Bkz. İskender, *el-Müslimün*, s.155. Siuni Ermenileri ile ilgili bkz. Laurent, J., *L'Arménie Entre Byzance Et L'Islam*, Paris, 1919, s.27.

(14) Sâbir, *Ermeniyeye*, s.11.

(15) Grousset, s. 276.

(16) Muyuldermans, J., *La Domination Arabe En Arménie*, Paris, 1927, s.83.

(17) Grousset, s.276.

Rştuniler Prensi Theodoros, Herakleios'un ölümünden sonra da (641), Katolikos Ezr'in de, İmparatorla eş zamanlı ölümüyle, yerine geçen III. Nerses'in teşvikiyle, II. Konstans (641-668) tarafından Ermeni orduları başkomutanlığına (General) atanarak, Patrik (Patricius) unvanını aldı.¹⁸ Bu son atamanın, Dvin kalesinin Müslümanlar tarafından ilk fethinden sonra (6 Ekim 640), 641 yılında gerçekleşmiş olduğu üzerinde duruluyor.¹⁹ Buna göre Theodoros Rştuni, Ermeni ordularının başında, Bizans komutanı Prokop (Procopius) ise, bölgede bulunan İmparatorluk ordusuyla Müslümanlara karşı Ermeniyeye savunmasında bulunacaklardı.²⁰

İslâm Ordularına Karşı Mücadele

Theodoros Rştuni'nin İslâm ordularına karşı mücadele dönemi on yılı aşkın bir zamanı ihtiva ediyordu. 640/641 yılında başlayan ve 653 yılına kadar devam eden bu mücadele yıllarında, önce Ermeni Katolikos'u Ezr'in (628-640/41), bundan sonra ise bu göreve gelen III. Nerses'in (641-661) önemli rolleri ve yardımları oldu.²¹

Ermeni orduları komutanı Theodoros Rştuni ve Bizans ordu komutanı Prokop, Ermeniyenin Vaspurakan, Taron (merkezi Muş), Ararat, Nahçıvan gibi muhtelif bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunan İslâm ordularına karşı şiddetli savaşlarda bulunuyorlardı.²² Bilhassa Theodoros'un İslâm ordularına karşı verdiği mücadeleler, İmparatorlukta büyük takdirle karşılanıyor ve kendisi de bu devlet nezdinde değer kazanarak, etkin duruma geliyordu. Bu bakımdan II. Konstans tarafından Ermeni orduları Başkomutanlığı ve Patrik unvanıyla onurlandırılan Theodoros'un itibarından dolayı, daha önce Herakleios tarafından Afrika'ya sürgüne gönderilen Ermeni liderlerinin dönmelerine izin verilmesi talebi de yerine getirilmiş oldu.²³

Theodoros'un İslâm ordularına karşı mücadeleleri çerçevesinde, pusu kurarak yahut savaşarak Müslümanlara zayıf verdi-

ği, yenilgi yaşattığı da görülüyor. Bunlardan biri, Dvin'in ilk fethinden sonra (640) yaşandı. Müslümanlar Dvin'i İslâm hâkimiyetine aldıktan sonra, bir süre dinlenmeye geçmişlerdi. İslâm ordusu bunun akabinde almış oldukları esir ve ganimetlerle memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlardı. Ancak ordusuyla Kogovit bölgesinde (merkezi Doğubeyazıt) mevzileşmiş olan Theodoros Rştuni, İslâm ordusunun geçişi sırasında üzerlerine saldırı düzenleyerek, bozguna uğratmış, birçoklarını da öldürmüştü. Fakat daha sonra toparlanan İslâm ordusuna karşı giriştiği savaşta yenilgiye uğrayan Theodoros, Garni (Erivan) bucağına kaçmak zorunda kalmıştı.²⁴

Ermeni generali Theodoros, İslâm ordularına karşı mücadelelerini tek başına sürdürmeye çalışıyordu. Esasen Ermeniyenin savunması için bölgeye görevlendirilen Bizans ordu komutanı Prokop'la Theodoros bu mücadeleyi birlikte yürüteceklerdi. Bunun için her iki ordu da Kogovit bölgesinde karargâh kurmuşlardı.²⁵ Ancak Ermeniyenin savunmasında Prokop'u samimi bulmayan ve yaklaşmakta olan İslâm ordularına karşı harekete geçmeleri gerektiği teklifi de bu Bizans komutanı tarafından reddedilen Theodoros, ayrı hareket etme kararına vardı.²⁶ Bu bakımdan Müslümanları henüz tanıyamayan, İslâm hâkimiyeti ve uygulamasını da bilmeyen Theodoros, daha önce Bizans ve Sâsânî devletlerinin sıkıntılarına maruz kalan Ermeni toplumunun yeni bir zaruret yaşamamaları için, memleketini kıyasıya savunmaya çalışıyordu.

(18) Bkz. Muyuldermans, *La Domination*, s.83,86; Manandian, "Les Invasions", s.177; İskender, *el-Müslimîn*, s.34,36.

(19) Aynı yerler. Dvin'in fethiyle ilgili bkz. A. İpek, "Dvin'de İslâm Hâkimiyeti ve Müslüman-Ermeni", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul, 2008*, s.313-322.

(20) Gévond, s.5-15; Manandian, "Les Invasions", s.177; Grousset, s.272.

(21) Bkz. Muyuldermans, *La Domination*, s.83; İskender, *el-Müslimîn*, s.154; Grousset, s.272.

(22) Gévond, s.9-10; Laurent, s.22; Manandian, "Les Invasions", s.177; Pasdermaciyan, Herand, *Tarib-i Ermenistan*, (Farsçaya çev. Muhammed Kadi), Taharan, 1369, s.150; Streck, *IA*, IV, s.318.

(23) Grousset, s.287; İskender, *el-Müslimîn*, s.36-37.

(24) Gévond, s.6; Astarciyan, s.163; Manandian, "Les Invasions", s.178; Sâbir, *Ermîniyye*, s.21; Grousset, s.285,288.

(25) Bkz. Grousset, 285; Sâbir, *Ermîniyye*, s.21.

(26) Manandian, "Les Invasions", s.178; Sâbir, *Ermîniyye*, s.21.

Theodoros, Müslümanlara bir darbeyi de Arzap (Ardzap) kalesinin fethinden sonra vurdu. İslâm orduları, Ermeniy'e sürdürdükleri fetihler sırasında Kogovit bölgesinde bulunan Arzap kalesini de fethetmişlerdi.²⁷ Ancak hemen ertesi günü bir fırsatını bulan Theodoros Rştuni, düzenlediği baskınla Arzap kalesinde bulunan Müslümanlara bir fecaat yaşatmıştı. Katliam olarak değerlendirilebilecek bu fecaatte üç bin kadar İslâm ordusunun mahir savaşılarından çok az bir bölümü hayatını kurtarabilmiş, diğerleri şehit düşmüşlerdi.²⁸ Bazı Ermeni tarihçilerine göre, İslâm ordu komutanlarından Osman b. Ebi'l-As ve Velid b. Ukbe de bu şehitler arasında bulunuyordu.²⁹ Bu baskında, Müslümanların elinde bulunan esirlerin büyük bir bölümü serbest kalmış ve yanlarındaki ganimetler de Theodoros'un eline geçmişti.³⁰ Theodoros, bunun yanında Müslümanlardan elde ettiği soylu atlardan yüz kadarını II. Konstans'a göndermiş, bu durumdan büyük bir sevinç duyan İmparator, Ermeni generalini övgülerle yâd etmişti.³¹

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Ermeniy'e fetihleri Hz. Osman döneminde (644-656) hız kazanmış ve İslâm hâkimiyeti bölgede kalıcı bir durum arz eder olmuştu. Dönemin tanınmış İslâm ordu komutanlarından Habib b. Mesleme el-Fihri ile Selman b. Rabia'nın cansiperane gayretleri sonucu Ermeniy'e'nin tamamı, Azerbaycan ve Gürcistan da fethedilmiş oluyordu.³²

Ermeni ordularının başında bulunan Theodoros Rştuni ise, anlaşılması güç bu hızlı gelişmeler karşısında İslâm ordularının fetih hareketlerine engel olamamış, başarılarının önüne geçememişti. Zira âdeta her şey Müslümanların lehinde, yardımında cereyan ediyordu.³³ Dünya, Müslümanların hükümlerine olacağına sinyali veriyor, insanlığın içinde bulunduğu durum, mazlumların hukukunu koruyacak, adaleti sağlayacak, gerçeği öğretecek olan İslâm hâkimiyetinin yayılmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Bizanslılar da artık Ermeniy'e savunmasında bulunmuyorlar, Müslümanlar karşısında Ermenileri yalnız bırakmışlardı.³⁴ Esasen İmparatorluğun, Müslümanlara karşı Ermeniy'e'yi savunma siyaseti, bu coğrafyaya hâkim olmak ve Ermeniler üzerinde tahakküm kurmaya yönelikti. Bu devlet tarafından Ardrunilere karşı Rştuni ailesinin desteklenmesinden de bu siyaset amaçlanmıştı.³⁵

Theodoros Rştuni, bu durum karşısında siyasî ve askerî alandaki becerisi, muhakeresi ve öngörüsüyle İslâm hâkimiyetini benimsemek, Müslümanlarla ittifak kurmanın en akıllıca yol olacağına kararına vardı.³⁶

Theodoros Rştuni Müslümanların Yanında

Theodoros Rştuni'nin Müslümanların yanında yer alması, İslâm hâkimiyetini benimsemesinin siyasî ve askerî nedenlerinin yanı sıra, zamanla oluşan şartların da önemli rolü olmuştu. Her şeyden önce Ermeniler, İslâm hâkimiyetini kendi iradeleriyle kabul etmişlerdi.³⁷ Müslümanların fethettikleri yerlerde ileri sürdükleri cazip barış şartlarının da³⁸, bu iradenin ortaya konulmasında önemli yeri vardı. Bunlar arasında dinde ve her türlü yaşantıda hürriyetin verilmesi öne çıkıyordu. Çünkü daha önce İranlılar Mecusiliğin benimsenmesi, Bizanslılar ise Ortodoksluğun kabulünde Ermenileri baskı altında tutmuşlardı.³⁹ Bu bakımdan Ermeniler, Müslümanları Bizanslılardan daha müsamahalı ve kitap

(27) Gévond, s.10-11; İskender, *el-Müslimîn*, s.43-44. Bu kalenin fethinin, II. Konstans'ın İmparatorluğunun ikinci senesinde, yani 642 yılında olduğu kaydediliyor. Ancak bazı açıklamalar, bunun Konstans'ın tahta çıkışının dokuzuncu yılında, yani 650-51 yılında meydana geldiği yönündedir. bkz. İskender, *el-Müslimîn*, s.43-44.

(28) İskender, *el-Müslimîn*, s.43-44; Sâbir, *Ermîniyye*, s.26.

(29) Gévond, s.10.

(30) Gévond, s.11; Grousset, s.285.

(31) İskender, *el-Müslimîn*, s.44.

(32) Ya'kubi, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. El-Vazih, *Târibu'l-Ya'kubi*, Nacef. 1358, II, 168; Belâzurî, *Fütüb*, s. 277; Dasxorenci, Movses, *The History of the Caucasian Albanians*, İng. çev. C.L.F. Dowsett, London, 1961, s.207; Astarcıyan, s.163.

(33) Bkz. Grousset, s.292.

(34) İskender, *el-Müslimîn*, s.52.

(35) Bkz. Antuvan, *Mubtasar*, s.165.

(36) İskender, *el-Müslimîn*, s.48.

(37) Belâzurî, *Fütüb*, s.282.

(38) Grousset, s.289; Astarcıyan, s.164; İskender, *el-Müslimîn*, s.53.

(39) Grousset, s.289; İskender, *el-Müslimîn*, s.53.

ehli olmayan İrânlılardan kendilerine daha yakın buluyorlardı⁴⁰. Bunlara göre Müslümanların halifesi de, Ermenilere karşı yine Sâsânî meliklerinden daha vefalı ve adaletli idi.⁴¹ Ayrıca, Ermeni ileri gelenleri de, “Kafkas toplulukları, İslamiyet’in hâkimiyeti gölgesinde çok kolay ve mesut bir hayat geçirdiler” demekten kendilerini alamamışlardı.⁴²

Müslümanların gösterdikleri vergi mükellefiyetindeki kolaylık da, Ermenilere cazip gelmişti. Çünkü İlk İslâmî dönemde (Dört Halife dönemi söz konusu) fethedilen yerlerdeki halklar, çoğu zaman durumlarına göre kendi istedikleri kadar cizye ve haraç ödüyorlardı.⁴³ Bazı bölgelerde bu vergilerin çok az nispette alındığı yahut muaf tutulduğu da kaynaklardaki bilgiler arasında görülüyor.⁴⁴ Ermeniyeye bölgesi de bunlardan biriydi. Bir kısım Ermeni tarihçileri, fetih sonrasında Ermenilerin altı veya yedi yıl vergiden muaf tutulduklarını, bu sürenin bitiminden sonra da vergilerini kendi istedikleri oranda belirlediklerini ve buna göre ödemede bulduklarını kaydediyorlar.⁴⁵

Bütün bunların yanında, Theodoros’un İslâm hâkimiyetini benimsemesinin en önemli etkenlerinden biri de, Ermeni ordularının İslâm ordularına karşı mukavemet gösterememeleri, gün geçtikçe zaafa uğramalarıydı. Ermeni tarihçisi Antuvan Hancı, bu hususu açık ve öz bir şekilde ifade ediyor “Müslümanlar kalabalık ordularıyla Ermeniyeye gelerek, çok sıkıntı verdiler. Bunun için şehirlerin ileri gelenleri, İslâm ordularının sayılmayacak kadar kalabalık olduklarını⁴⁶, bunları yenilgiye uğratmanın mümkün görülmediğini düşünmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Ermeni aileleri bir araya gelerek, hazırladıkları hediyelerle Müslümanlara başvurup, itaatlerini arz etmiş oldular. Bu toplum, ayrıca hilafete cizye ödeyeceklerini, ancak Bizanslılara hiçbir şey vermeyeceklerini de beyan ediyorlardı”⁴⁷.

Theodoros Rştuni, bu anlayışı taşıyanların başında geliyor ve öncülüğünü ya-

pıyordu.⁴⁸ Huzeyfe b. el-Yeman’ın bu sırada Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğinde bulunduğu anlaşılıyor.⁴⁹ Theodoros, Ermeni toplumunun, İslâm hâkimiyetini kabullenmesinin kendileri için en çıkar yol olduğunun kararı üzerine, 653 yılında Şam valisi Muâye b. Ebî Süfyan’la irtibat kurarak barış imzalamış oldu.⁵⁰ Bu anlaşma Müslüman-Ermeni ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası ve Bizanslılara karşı kurulan ilk ittifaktı.

Ermeniyeye fetihleri, Halife Hz. Osman’ın izniyle Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyan tarafından sevk ve idare edilmişti. Bu bakımdan Ermenilerle varılan anlaşma bu valinin siyasî dehası ve başarısı olarak gösteriliyor.⁵¹ Bu anlaşmaya göre Ermenilere tanınan vergi kolaylığının yanı sıra, geniş haklar tanıınıyordu. Ermeni toplumunun canları, malları ve memleketleri koruma altına alınacak, hiçbir yaşantılarına müdahale edilmeyecek, kalelerine Müslüman görevliler, Kur’an öğreticileri gönderilmeyecekti. Bizans saldırılarına karşı savunmada İslâm ordularından yardım görecekti, kendileri de on beş bin süvariye besleyip, ihtiyaçlarını karşılayacaklardı.⁵²

Theodoros’un Müslümanlarla anlaşmaya varması, Bizanslıları ayağa kaldırdı. İmparator II. Konstans, öncelikle Ermenilere bir elçi göndererek, bu kararlarından vazgeçmelerini istedi. Ancak Ermeniler bu teklifi şiddetle reddederek, “Ermeniler şimdiye kadar Rumlardan çeşitli işkenceler gördüler.

(40) Aynı yerler.

(41) Adamyân, Ohanis İbrahim, “Muâviye ve’l-Ermen”, *Mecelletü’l-Hadis*, Yıl, 26, sayı 2, Halep, 1952, s.118; Grousset, s.289.

(42) Bkz. İskender, Fayiz Necib, *Ermeniyeye Beyne’l-Bizantiyyîn ve’l-Etrak es-Selacika fi Musamefi Aristakeés Lastivert*, İskenderiye, 1983, s.145.

(43) Astarciyan, s.164; Grousset, s.289.

(44) Bkz. Belâzuri, *Fütûb*, s. 395; İbn A’sem el-Küfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu’l-Fütûb*, Beyrut 1986, II, s.104.

(45) Belâzuri, *Fütûb*, s.395; Astarciyan, s.164.

(46) Bu yazarın iddia ettiği gibi İslâm orduları çok kalabalık değillerdi. Ermeniyeye fetihleriyle görevlendirilen Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusunun sayısı altı bin yahut sekiz bin kadardı. Bkz. Halife b. Hayyât el-Uşfurî, *Târîb*, nşnr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1992, s. 118; İbn A’sem, I, s.341.

(47) Antuvan, *Mubtasar*, s.165.

(48) Astarciyan, s.164.

(49) Bkz. Zambaur, Edward, *Mu’cemü’l-Ensâb ve’l-Usrati’l-Hâkime fi’l-Târîbi’l-İslâmî*, Arapça çev. Zeki san-Hasan Ahmed, Kahire, 1951, s.52.

(50) Laurent, s.33; Manandian, “Les Invasions”, 188; Grousset, s.289.

(51) Bk. Gévond, s.13; Grousset, s.289; İskender, *el-Müslimîn*, s.50.

(52) Sebéos, xxxv, s.133; Grousset, s.289.

Bu toplum, izleyecekleri en iyi siyasetin, insanların kalplerini kazanan ve dâhiyane bir siyaset yürüten Muâviye ile ittifak kurmak olduğunu anlamışlardır” cevabını vermişlerdi.⁵³ Theodoros’un öncülüğünde gerçekleşen bu anlaşmaya muasır Ermeni tarihçilerinden Sebéos ve bunu takip edenler de “Ermeniler, Deccal’la ittifak kurdular, Cehenneme sadakat göstererek, ölüm üstüne yemin ettiler” gibi ifadelerle karşı çıkmışlardı.⁵⁴

İslâm hâkimiyetinden çıkmaları ve bu anlaşmadan dönmeleri hususunda Ermenileri ikna edemeyen İmparator, ikinci adım olarak Theodoros Rştuni’yi Ermeni Orduları Başkomutanlığından azletme yoluna gitti.⁵⁵ Bu Ermeni Prensini, 648 yılında düzenlenen VI. Dvin konsilinde, Ortodoks anlayışını reddetmesinin, II. Konstans’ın öfkelenmesine yol açtığı ve bunun da Theodoros’un azlinde etkili olduğu üzerinde duruluyor.⁵⁶

Bununla yetinmeyen İmparator’un Doğu seferine çıkması kaçınılmaz görünüyordu. II. Konstans, Theodoros ve yanında yer alanları cezalandırmak yahut Müslümanlarla kurdukları ittifaktan ayırmak istiyordu. Patrik III. Nerses, Theodoros’un böyle bir yol izlemesinden Ermeni ailelerinin sorumlu olmadıklarını anlatarak, İmparator’u bu intikam seferinden vazgeçirmeye çalıştı ise de başarılı olamadı.⁵⁷

Bu düşünceyle, 654 yılında yüz bin yahut yirmi bin kişilik ordusunun başında yola çıkan II. Konstans, Tercan’a gelince, Ermenileri cezalandırmaya buradan başladı.⁵⁸ İmparator, Tercan’da bulunduğu sırada, Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyan’dan Ermeniyeden çekilmesi, burasının artık İslâm hâkimiyetinde bulunması nedeniyle müdahale etmemesi gerektiği hususunda bir tehdit mektubu aldı.⁵⁹ Ancak bu tehditleri dikkate almayarak yoluna devam eden II. Konstans’ın ikinci durak yeri Erzurum’dur.

İmparator, Erzurum’a (Erm. Karin) girişinde şehir eşrafı ve Theodoros’tan alacele ayrılan Ermeni liderleri tarafından

ihtişamla karşılandı. Bunlar arasında İspir eşrafı, Bagratuni komutanları, Tayk (Artvin, Oltu yöreleri), Pasin ileri gelenleri, Vanand ve Şirak İşhanları, Ararat mukataatı Beyleri de bulunuyordu. İmparator Erzurum’da birkaç gün ikamet ederek bu insanlar tarafından ağırlandı.⁶⁰

İmparator’un bu seferinde hedef durumunda bulunan Theodoros Rştuni, bütün sıkıştırmalara, korkulara ve tehditlere rağmen, geri adım atmıyor, Müslümanlara olan bağlılığında sadakat örneği sergiliyordu. İmparator’un gönderdiği elçileri hapse atarak, Akdamar Adasına çekilen Rştuni Prensi, bu tavrını ortaya koyuyordu.⁶¹

Bizans İmparatoru’nun son durağı, Ermeniyenin merkezi Dvin kalesi oldu. O kışı bu kalede geçiren II. Konstans, Theodoros Rştuni’yi cezalandırmak üzere, Muşel Mami-konien komutasında gönderdiği üç bin kişilik askeri birliği, Müslümanların da yardımıyla bu Prens tarafından yenilgiye uğratıldı. Konstans, Theodoros’un yanında yer alan Siuniklilere (Karabağ), Albanlara ve Gürcülere de boyun eğdirememişti.⁶² Dolayısıyla umduğunu bulamayan İmparator, baharın gelişiyile İstanbul’a dönmek zorunda kaldı.⁶³

Bunun üzerine Akdamar Adasından çıkan Theodoros Rştuni, Muâviye b. Ebî Süfyan’ın gönderdiği ve bölgeye yerleştirilen yedi bin kişilik İslâm ordusunun da yardımıyla, Ermeniyedeki Bizans varlığına son verdi.⁶⁴

Theodoros’un İslâm hâkimiyetine sadakatle bağlılığı, kendisiyle Müslümanlar arasında sevgi ve bir dostluğun oluşumuna neden oldu. Theodoros, bu yaklaşım ve samimiyetini, bir manada daha pekiştirmek için

(53) Astarciyan, s.164; Adamyanyan, “Muâviye”, s.120.

(54) Sebéos, xxxv, s.133. Ayrıca bkz. Grousset, s.289.

(55) Sebéos, s.134; Adamyanyan, “Muâviye”, s.121; Sâbir, s.36.

(56) İskender, *el-Müslimîn*, s.56.

(57) Bkz. Aynı yer.

(58) Bkz. Sebéos, s.134; Adamyanyan, “Muâviye”, s.121.

(59) İskender, *el-Müslimîn*, s.55; Sâbir, s.36.

(60) Bkz. Grousset, s.290; İskender, *el-Müslimîn*, s.56.

(61) Sebéos, s.138; Grousset, s.290.

(62) Bkz. Sebéos, s.134; Astarciyan, s.164; Grousset, s.291.

(63) Astarciyan, s.164.

(64) Grousset, s.291; Astarciyan, s.164.

Şam'a, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın yanına gitti. Bu durumdan memnun kalan Şam valisi, bu Ermeni Prensini altın ipliklerle dokunmuş bir hil'at, yine altın karışımı bir beylik bayrağı ve muhtelif hediyelerle onurlandırdı; ayrıca kendisine Ermeniye, Gürcistan, Albanya, Siunik ve Derbend'e kadar Kafkasya'daki yerlerin umum hâkimliğini, yönetimini tevdi etti.⁶⁵

Bu arada bir İslâm ordusu, Theodoros'un da rızasını alarak, Ermeniye'deki bütün Ermeni liderlerine İslâm hâkimiyetini benimsetmiş oldu. Böylece de Ermeniye'nin tamamı İslâm hâkimiyetine alınmış oluyordu (654-655)⁶⁶ Bu durum, Ermeni Prenslерinin, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ve mücadeleleri bırakarak, birleşmelerine yol açtı. Ancak bu anlaşma fazla uzun sürmemiş, Ermeni liderler bu sefer de bölgedeki vergi gelirlerini talan etmekte âdeta yarışmışlardı.⁶⁷ Bu sırada Akdamar Adasında hasta yatan Theodoros Rştuni, bu talanın önüne geçememiş, iyileştiği zaman da bölgede asayiş sağlayabilmek için İslâm ordusundan yardım talebinde bulunmuştu.⁶⁸

İslâm orduları, II. Konstans'ın Ermeniye'ye görevlendirdiği Mauraanos'a karşı da başarılı savaşlar vererek, bölgeden uzaklaştırmışlardı.⁶⁹ Müslümanlar bu başarıları sonucunda altın, gümüş ve diğer büyük ganimetlerle, Theodoros Rştuni ve ailesini de yanlarına alarak, Şam'a dönmüşlerdi (655). Bölgede güçlü duruma gelen Theodoros'un Şam'a götürülüşünün, onun, ilerleyen zamanda Bizanslıların yanında yer alabileceği yahut her iki devletten de ayrılarak, bağımsız hareket edebileceği endişesinden kaynaklandığı sanılıyor.⁷⁰

Theodoros Rştuni'nin Şam'da kalışı fazla uzun sürmedi. Bazı Ermeni tarihi araştırmacılarına göre Theodoros, Şam'a gidişinin (655) ertesi yılında, burada vefat etti. Ancak, Müslüman müttefiki bu Ermeni Prensini na'şı Şam'da değil, kendi memleketine getirilerek, atalarının kabristanına defnedilmiş oldu.⁷¹

Sonuç

Ermeniler en iyi dönemlerini Müslüman idarelerde yaşamış oldular. Bu toplum daha önce Bizans ve Sâsânî devletlerinin ağır vergi külfetleri, dinî yahut mezhep baskıları altında kalmışlardı.

Ermenilerin İslâm hâkimiyetini benimsemelerinde, Van gölü havzasında hüküm süren Rştuniler ailesinin seçkin simalarından Prens Theodoros Rştuni'nin önemli rolü olmuş, bu toplumun selamete çıkmasının önünü açmıştı. Theodoros, 640 yılı itibariyle on yılı aşkın bir dönem İslâm ordularına karşı mücadele vermiş, ancak sonunda bu işte başarılı olamayacaklarının kararına varmıştı. Siyasetteki becerisi, akli muhakemesi ve öngörüsünde güçlü olduğu anlaşılan Theodoros Rştuni, 653 yılında Müslümanlarla barış imzalayarak, İslâm hâkimiyetindeki yerini almış oldu.

Bu girişimiyle Bizanslıların hedefi durumuna gelen Theodoros, bütün tehditlere, cezalandırmalara rağmen kararından geri adım atmadı, İslâm hâkimiyetine olan bağlılığında bir sadakat örneği sergilemiş oldu. Çünkü geçmişten ve yaşadıklarından büyük tecrübe edinmiş olan bu Rştuni Prens, Ermeni toplumunun selametini, huzurlu yaşantısını İslâm hâkimiyetinde görüyordu.

Kaynakça

Abdulmün'im Macid, *et-Târih es-Siyasiyye Li'd-Devleti'l-Arabiyye*, İskenderiye, 1948.

Adamyant, Ohanis İbrahim, "Mu'aviye ve'l-Ermen", *Mecelletü'l-Hadis*, Yıl, 26, Sayı 2, Haleb, 1952.

Astarcıyan, K. L. *Târihu'l-Ümmeti'l-Ermeniyye*, Musul, 1951

Barthold, W. *Tezkire-i Coğrafya-yı Tarih-i İran*, Farsça. Çev. Hazma Serdâdver, Tahran, 1308.

(65) Sebéos, s.139; Grousset, s.291; İskender, *el-Müslimîn*, s.59; Sâbir, s.38.

(66) Aynı yerler.

(67) Grousset, s.291; İskender, *el-Müslimîn*, s.64; Sâbir, s.39.

(68) Grousset, s.291.

(69) Grousset, s.291; İskender, *el-Müslimîn*, s.65.

(70) Bkz. Jean VI, Katholikos, *Histoire D'Arménie*, Fransızca çev. M.J. Saint-Martin, Paris, 1841, s.76; Grousset, s.292; İskender, *el-Müslimîn*, s.67.

(71) Aynı yerler.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya, 1987, *Fütûbu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut.

Brooks, E.W, "The Arabs In Asia Minor (641-750), From Arabic Sources", *The Journal of Hellenic Studies*, 1998, s. 182-208.

el- Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Adullah, *Fütûbu's-Sam*, nşr. W. N. Lees, Kalkûta, 1854.

Gévond, *Histoire Des Guerres Et Des Conquetes Des Arabes En Armenie*, Fransızcaya (çev. Garabed V. Chahnazarian), Paris, 1856.

Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul, 2005. Halife b. Hayyât el-Ufurî, *Târîb*, nşnr. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1414/1992.

Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi yay., İstanbul, 1989.

İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûb*, Beyrut, 1986.

İbn Hişames-Şretü'n-Nebevîyye, (nşr. M. es-Sakâ vd.), y. t.y.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîb*, (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut, 1982.

İpek, A.,, "Ermenilere Rum Mezâlîmi", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 2003, s. 31-38

8

İskender, Fayiz Necîb, *Ermîniyye Beyne'l-Bızzantiyyîn ve'l- Etrak es-Selacika fi Musannefi Aristakeés Lastivert*, İskenderiye, 1983.

İskender, Fayiz Necîb, *el-Müslimûn ve'l-Bızzantiyyûn ve'l-Ermen fi Zav'i Kitâbâtî'l-Müerrib el-Ermeni el-Muasır "Sebéos"*, İskenderiye, 1993.

İskender, Fayiz Necîb, *el-Fütûbâtü'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürç*, İskenderiye, 1988.

İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, nşr. M. Cabir, Kahire, 1961.

Jean VI. Katholikos, *Histoire D'Arménie*, Fransızca çev. M.J. Saint Martin, Paris, 1841.

Kaegi, Woltere, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, (çev. Mehmet Özey), Kaknüs Yay., İstanbul, 2000.

Laurent, J., *L'Arménie Entre Byzance Et L'Islam*, Paris, 1919.

Macler, F., "Armenia", *The Cambridge Medieval History*, Cambridge, 1927, s. 153-182.

Manandian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon, 1965.

Manadian, H.A., "Les Invasions arabes En Armenia", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz, 1964.

Muyuldermans, J., *La Domination Arabe En Arménie*, Paris, 1927.

Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1991.

Pasdermaciyan, Hiran, *Tarib-i Ermenistan*, (Farsçaya çev. Muhammed Kadî), Tahran, 1369.

Sebéos, *Histoire D'Heraclius*, (çev. F. Macler), Paris, 1904.

Süryani Patrik Mihail, *Vakayinâme*, (Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan), TTK basılmamış nüsha). 1994.

Streck, "Ermeniye", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., İstanbul, 1993 , IV, 317-326.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr *Târîbu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, 1407/1987.

Uçar, Şahin, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, Şûle yay., İstanbul, 2012.

Umar, Bilge, *Tarihsel Adlar*, İnkılap, İstanbul, 1993.

Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Megazî*, Ed. Marsden Jones, London, 1966.

Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. M. Mansel), Ankara, 1993.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. El-Vazih, *Târîbu'l-Ya'kubî*, Necef, 1358.

Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1955.

Zambaur, Edward, *Mu'cemü'l-Ensâb ve'l-Usrati'l-Hâkime fi't-Târîbi'l-İslâmî*, Arapça çev. Zeki Hasan-Hasan Ahmed, Kahire, 1951.